

تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

(مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های ارومیه)

افشار کبیری¹
امین رستمزاده²

چکیده

هدف: مقاله حاضر به تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان به عنوان یکی از کارکردهای اساسی آموزش عالی در نظام فرهنگی و اجتماعی جامعه پرداخته است. **روش:** روش این پژوهش، پیمایشی بوده و برای گردآوری اطلاعات از تکنیک پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه‌های ارومیه بود که به شیوه نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب 360 نفر از آنان انتخاب شدند. **یافته‌ها:** نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که همبستگی ترکیب خطی متغیرهای موجود در مدل رگرسیون، 0/69 و ضریب تبیین آن 0/47 است. به عبارت دیگر؛ 47 درصد از واریانس قانون‌گرایی به وسیله متغیرهای اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون و ناکارآمد دانستن قانون تبیین می‌شود. همچنین یافته‌های تجربی نشان داد قانونمند دانستن مردم و رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، سهم معناداری در پیش‌بینی قانون‌گرایی نداشتند. **نتیجه‌گیری:** بین قانون‌گرایی و رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران دولتی، بی‌اعتمادی به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون، ناکارآمد دانستن قانون و مطیع قانون دانستن مردم، همبستگی وجود دارد.

واژگان کلیدی: قانون‌گرایی، اعتماد اجتماعی، کارآمدی قانون، دانشگاه، دانشجوی.

دریافت مقاله: 95/08/16؛ تصویب نهایی: 96/04/19.

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر قانون‌گرایی در بین دانشجویان دانشگاه‌های ارومیه» در سال 1394 است که با حمایت جهاد دانشگاهی استان آذربایجان غربی انجام گرفته است.

1. دکتری جامعه‌شناسی و استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه ارومیه (نویسنده مسئول) / نشانی: ارومیه؛ بلوار والفجر 2، خ صدا و سیما، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم تربیتی / نمابر: 04433364500 / Email: a.kabiri@umia.ac.ir
2. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی. عضو گروه پژوهشی مدیریت کسب و کار جهاد دانشگاهی واحد آذربایجان غربی.

الف) مقدمه

اساس نظم اجتماعی در هر جامعه، مجموعه‌ای از ارزشها و هنجارهای اجتماعی است. با پابندی افراد جامعه به قواعد اجتماعی، نظم اجتماعی در جامعه برقرار می‌شود و تداوم می‌یابد. با تمام عنایت و توجهی که بر لزوم و ضرورت نظم و رعایت هنجارها و قانون بوده و هست، متأسفانه آسبی که تمام جوامع کم و بیش با آن مواجه‌اند، بی‌اعتباری یا کم‌اعتباری و عدم پیروی صحیح و کامل از هنجارها و قوانین است. عدم پابندی به قواعد اجتماعی یا قانون‌گریزی در هر جامعه‌ای تا اندازه‌ای وجود دارد، اما گاهی این موضوع به مسئله‌ای اجتماعی تبدیل می‌شود (راینگن، 1382: 27-29). نقطهٔ مقابل قانون‌گریزی، قانون‌گرایی است. قانون‌گرایی به معنای ضابطه‌مندی و هنجارمندی رفتارهای انسانی در چارچوب ارزشها و هنجارهای تدوین‌شده و مورد پذیرش اکثر افراد جامعه است و باعث دوام و قوام جامعه می‌شود. نهادمندی روابط در جامعه یا به نوعی تحقق حاکمیت قانون در جامعه، از نتایج و پیامدهای تربیت اجتماعی شهروندان توسط نهادهای اجتماعی و انتقال ارزشها و هنجارهای قانونی در فرایند جامعه‌پذیری در سطح خرد و از شاخصه‌های توسعه‌یافتگی به لحاظ اجتماعی - سیاسی در سطح کلان است.

دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، عالی‌ترین نهاد آموزشی - تربیتی در انتقال ارزشها و هنجارها و قوانین و مقررات هر جامعه به اعضایش است. دلانتی (1386) با تعریف جدیدی که از دانشگاه ارائه کرده است، دانشگاه را صرفاً مکان تولید علم نمی‌داند، بلکه معتقد است نقش اصلی دانشگاه، به ویژه در جوامع جدید، مرتبط با ارتباطات بازتابی و شهروندی و توسعهٔ ظرفیت استدلالی جامعه است.

دانشگاهها و مراکز آموزش عالی دو کارکرد اساسی دارند: نخست، تولید و انتقال دانش؛ که عموماً با این کارکرد شناخته می‌شوند و دوم، که به نظر می‌رسد اهمیتی بیش از کارکرد اول دارد، تأثیر بر روند جامعه‌پذیری و تولید نظم اجتماعی. در واقع؛ دانشگاه در دنیای مدرن، جایگزین بسیاری از نهادهای جامعه‌پذیری شده که در گذشته وجود داشته‌اند. بسیاری از کارکردهای این نهادها عملاً به دانشگاه منتقل شده است و این امر به صورت سلسله‌مراتبی و بازتولیدی، خود به خود به رده‌های بعدی هم کشیده شده و بازتولید می‌شود. بدین ترتیب که محصولات دانشگاهها در مدارس به عنوان معلم تدریس می‌کنند و اندیشه‌ها و ارزشهایی را که از دانشگاه فرا گرفته‌اند انتقال می‌دهند. برخی دیگر نیز با ورود به ادارات و سازمانها و بسیاری از نهادهای مدرن امروزی، این روند انتقال و گسترش را پی می‌گیرند. بنابر این، کارکرد جامعه‌پذیری دانشگاه، به ویژه در جامعهٔ ما، به مراتب بیش از کارکرد تولید دانش است؛ به طوری که دانشگاهها به هنجارمند کردن، اعتدال و به عبارتی؛ تربیت شهروند مطلوب در جامعه مدرن می‌پردازند. انسانهای مدرن هر چه بیشتر در معرض چنین آموزه‌هایی قرار می‌گیرند، بهتر می‌توانند خود را با جامعهٔ

319 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

مدرن سازگار کرده و از یک سو در تغییر و تحولات جامعه و از سوی دیگر، در بقای نظام اجتماعی جامعه مهم و مؤثر باشند. (انجمن جامعه‌شناسی ایران، 1387)

معدفر سال 1376 در تحقیقی با نام «اخلاق کار در ایران»، هنجارپذیری و رعایت اخلاق کار تحصیل‌کردگان دانشگاهی را با کسانی که در دانشگاه تحصیل نکرده بودند، مقایسه کرده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، دانش‌آموختگان دانشگاهی، هنجارپذیری و اخلاق کاری ضعیف‌تری نسبت به افراد بدون تحصیلات دانشگاهی داشته‌اند. این در حالی است که در مطالعه‌ای دیگری که با همان معیارها و شاخصها در کشورهای توسعه‌یافته انجام شده، نتیجه کاملاً برعکس بوده است. این تحقیق، مجدد در سال 1382 بین کارکنان دولت در استان تهران اجرا شد. نتایج تحقیق بیانگر آن است که پله به پله، هر چه میزان تحصیلات بیشتر است، اخلاق کار بیشتر سقوط می‌کند. به عبارتی؛ هر چه جامعه‌پذیری افراد بیشتر تحت تأثیر دانشگاه قرار گرفته است، آنها ناهنجارتر شده‌اند. (معدفر، 1385)

آمارهای بین‌المللی و نتایج تحقیقات مختلفی که در این زمینه انجام شده، حکایت از این امر دارد که میزان قانون‌گرایی در ایران پایین است (سازمان شفافیت، 2014؛ بانک جهانی، 2009؛ مرکز تحقیقات صدا و سیما، 1373؛ 1374/الف؛ 1374/ب؛ 1377) اغلب نظرسنجی‌ها و تحقیقاتی که به سنجش میزان قانون‌گرایی در بین ایرانیان پرداخته‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که در ایران تمایل زیادی به رعایت قانون در جامعه دیده نمی‌شود. تحقیقی که درباره نگرشها و رفتارهای اجتماعی فرهنگی در ایران امروز انجام شده است، به مواردی همچون عدم تبعیت افراد از قانون و عدم اعتبار قانون در نزد مردم در جامعه اشاره شده است (محسنی، 1378). گزارش مسئولان دولتی نیز به بیش از حد بودن قانون‌گریزی در دستگاهها و نظام اداری ایران اذعان دارند (جوادی یگانه و همکاران، 1390).

بنابر این، آنچه مسلم است، تمایل به قانون‌گریزی یا حتی قانون‌گریزی در جامعه ما به عنوان واقعیت اجتماعی وجود دارد. لازمه برقراری نظم و قانون، تربیت شهروندانی هنجارپذیر و ارتقای فرهنگ قانون‌گرایی و قانون‌پذیری در رفتارهای فردی و اجتماعی است و این امر از کارکردهای نظام دانشگاهی به عنوان یکی از کارگزاران نظم اجتماعی و جامعه‌پذیری است. این تحقیق تلاش دارد با توجه به جایگاه دانشگاه در تربیت اجتماعی دانشجویان به عنوان عاملان و حاملان نظم اجتماعی، به تحلیل و بررسی این موضوع در بین دانشجویان بپردازد. مدعای پژوهشی تحقیق این است که برای تبیین علل قانون‌گریزی و رفع آن، اطلاع از وضعیت قانون‌گرایی در بین نسلی که در حال تربیت بوده و در دانشگاه حضور دارد، ضروری است. بدین منظور، این مقاله به دنبال توصیف وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان و درصدد شناسایی عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی در بین دانشجویان است.

ب) مبانی نظری

جامعه‌شناسان با توجه به اهمیتی که بر ضرورت نظم در جامعه دارند، دلایل مختلفی را از ابتدا تاکنون دربارهٔ انحراف از نظم اجتماعی (قانون‌گریزی) افراد در جامعه مطرح کرده‌اند. یکی از انواع عمده بی‌نظمی اجتماعی، اختلال هنجاری است. منظور از اختلال هنجاری، تقریباً همان چیزی است که دورکیم آن را «آنومی اجتماعی» می‌نامد (چلبی، 1375: 107)؛ وضعیتی که در آن، قدرت نظارت اجتماعی جامعه سست شده و کنترل جامعه بر تمایلات فردی، کارایی خود را از دست می‌دهد (کوزر، 1380: 192). این وضعیت، شرایط مناسبی برای کجرفتاری، جرم و قانون‌گریزی است و همهٔ افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به ویژه آنان که تعلق خاطر کمتری به جامعه و ارزشهای آن دارند، بیشتر در معرض رنج و دشواری و افتادن در ورطهٔ جرم و کجرفتاری قرار می‌گیرند. (سراج‌زاده، 1385: 58)

دورکیم برای تحلیل نظم اجتماعی، از شاخص قانون استفاده کرده و نوع جامعه را بر حسب نوع قانون، از هم تفکیک کرده است. وی معتقد است نظم اجتماعی در جامعهٔ سنتی، محصول همبستگی مکانیکی از مسیر تشابهات کارکردی از طریق نهاد خانواده و دین است؛ یعنی عمدتاً نظم اجتماعی از طریق عامل سنت به دست می‌آید. همچنین نظم اجتماعی در جامعهٔ مدرن، از طریق توسعهٔ تقسیم کار پیشرفته از طریق وابستگی کارکردی تأمین می‌شود؛ یعنی عمدتاً نظم اجتماعی از طریق استقرار قواعد و مقررات به دست می‌آید (دورکیم: 1378). دورکیم معتقد است در هر دو شکل از جوامع، چه سنتی و چه مدرن، نظم اجتماعی از طریق همبستگی مکانیکی یا ارگانیکی مستقر است. آنومی اجتماعی عمدتاً در جوامعی وجود دارد که در مرحلهٔ گذر از نظم قبلی به نظم نوین‌اند؛ بدین صورت که الزامات و قواعد نظم قبلی، اقتدار و مطلوبیت خود را از دست داده، ولی الزامات و قواعد نظم جدید هنوز مستقر نشده است. با توجه به دیدگاه دورکیم، یکی از دلایل و عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی، می‌تواند کیفیت قوانین و آشنایی شهروندان با قانون باشد.

مرتون در تبیین علل همنوایی (قانون‌گرایی) و ناهمنوایی (قانون‌گریزی)، به وجود یا نبود شکاف میان اهداف مقبول اجتماعی و وسایل مشروع دستیابی به آنها اشاره می‌کند (جوادی یگانه و همکاران، 1390). به نظر مرتون، اگر افراد در برآوردن اهداف خود از راههای مشروع ناکام شوند، برای دستیابی به این اهداف به رفتارهای ناهمنوایانه مثل قانون‌گریزی روی خواهند آورد (جوادی یگانه و همکاران، 1390). مرتون در طبقه‌بندی ناهمنوایان، این نوع از رفتارهای ناهمنو را نوآوری یا بدعت نام می‌نهد و آن را حالتی می‌داند که فرد، اهداف مقبول جامعه را قبول دارد، ولی راههای دسترسی به آنها برای وی میسر یا قابل قبول نیستند. (جوادی یگانه و همکاران، 1390: 16)

یکی از عوامل کلیدی و مهم در ایجاد جامعهٔ قانونمند، وضع قوانین مناسب است؛ قوانینی که با فطرت بشر همخوانی داشته و با نیازهای آن هماهنگ باشد. از سوی دیگر، قانونگذار باید بر اساس مصالح و مفاسد

321 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

اجتماعی و فردی قانون وضع کند. بر این اساس، اگر همه شرایط برای شکل‌گیری جامعه ضابطه‌مند وجود داشته باشد، ولی قوانین عادلانه و مناسب وضع نشود، جامعه هدفمند شکل نمی‌گیرد. (انصاری، 1378)

یکی دیگر از عوامل اصلی و مهم در شکل‌گیری جامعه قانونمند، آشنایی شهروندان با قوانین است. در فرهنگ اسلام، قانون‌شناسی اهمیتی ویژه دارد. از این رو، تعلیم معارف قرآن، در شمار اهداف پیامبر اسلام (ص) جای داشت. (جمعه: 2)

امیل دورکیم و ماکس وبر، از منظر جامعه‌شناختی به دین توجه کردند؛ لذا تحلیل تأثیرات اجتماعی دین، یکی از اصلی‌ترین مباحث آنها شد (آرون، 1363: 4). یکی از رویکردهای مهم مطرح در جامعه‌شناسی دین، تبیین کارکردی دین است. در این رویکرد، در کنار دیگر کارکردهای فردی و اجتماعی، به کارکرد دین برای حفظ نظم و سامان اجتماعی توجه می‌شود (میلون، 1381: ترنر و بیگی، 1370: 61-45). در کنار کارکردهای مختلف دین برای نظم اجتماعی، اثر بازدارنده دین و دینداری بر متغیرهایی مثل آنومی، احساس آنومی و نیز کجروی هم توجه بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران اجتماعی را جلب کرده است. به نظر دورکیم، دین در افراد حس وظیفه‌ای اخلاقی ایجاد می‌کند تا از طریق آن، فشار اجتماعی محترمانه‌ای را احساس کنند که آنان را به تبعیت از خواسته‌های اجتماعی وادار کند (کوزر، 1380: 197؛ میلون، 1381: 175). کارکردهای دین از نظر دورکیم عبارتند از: انضباط‌بخش و آماده‌ساز، انسجام‌بخش، حیات‌بخش و خوشبختی‌بخش. کارکردهای اجتماعی دین از منظر دورکیم، در تقابل و در جهت کاهش بی‌هنجاری اجتماعی و احساس مبتنی بر آن در جامعه عمل می‌کند.

بنابر این، یکی از عوامل جلوگیری‌کننده از بی‌هنجاری، احساس تعلق فرد به جامعه و میراث فرهنگی و ارزشهای اجتماعی است. رادکلیف براون می‌گوید: می‌توان گفت مناسک دینی کارکرد اجتماعی خاصی دارند که ضمن تنظیم و حفظ احساسات تشکیل‌دهنده مبنای ساختمان جامعه، آن را از نسلی به نسلی دیگر انتقال می‌دهند (میلون، 1381: 199). دین با تخصیص فردی و اجتماعی، از ارزشها و قواعد اجتماعی پشتیبانی می‌کند و جهت‌دهنده و مظهر قدرت جامعه و انسان، بسترساز ارتباطات انسانی و موجب ثبات، استمرار و همبستگی جامعه است؛ از سوی دیگر، ارزشها را می‌آفریند و هنجارها را شکل می‌دهد؛ به ارزشهای ثابت اخلاقی قداست می‌بخشد؛ زندگی انسان از آن معنی می‌گیرد و راهنمای مؤثری برای هدایت و سعادت انسان در دنیا و آخرت است. دین کارکردهای مختلفی را برای جامعه و فرد به انجام می‌رساند؛ دین برای جامعه، معنایی از اجتماع و اجماع را به وجود می‌آورد و آن را تحکیم می‌بخشد؛ رفتارهای ضد اجتماعی را منع و راههایی را برای انسجام دوباره متخلفان پیشنهاد می‌کند (تهایی، 1390: 5). این بدان خاطر است که دین کارکرد انسجام‌بخشی و پیوستگی اجتماعی دارد. در حقیقت؛ دین در قالب اعتقادات و مناسک با ایجاد تعهد و وابستگی، افراد را به جامعه پیوند می‌دهد. از نظر دورکیم، دین ملات اجتماعی قوام‌بخشی برای جامعه است. اگر پایبندی مذهبی اعضای جامعه قوی باشد، انسانها کمتر به سوی کارهای نامشروع می‌روند

و خود را درونی کنترل خواهند کرد که این قوی‌ترین و مؤثرترین نوع کنترل است؛ آن هم بدون هزینه نیروی انتظامی و ... (بورکت و همکاران، 2001). ویر دربارهٔ دین و کارکرد آن در تولید نظم در جامعه، معتقد است: دینداران بیشتر می‌توانند خواهشهای غریزی را کنترل کنند، کمتر محتمل است که از احساس پوچی در رنج باشند، قوانین را کمتر نقض کرده و رفتار انحرافی کمتری از خود بروز می‌دهند (سراج‌زاده و پویافر، 1387).

بنابر استنتاج حاصل از نظریه‌های پیش‌گفته، تقید به دین یا همان دینداری، می‌تواند موجب کاهش پتانسیل رفتار کجروانه شود (سراج‌زاده، 1385). بر اساس استدلالهای نظری و یافته‌های تجربی، می‌توان ادعان کرد که نگرش دینی بر قانون‌گرایی اثر مستقیم دارد؛ یعنی با افزایش نگرش دینی، گرایش به قانون و رعایت آن نیز افزایش می‌یابد و از تجربهٔ عینی قانون‌گریزی در جامعه کاسته می‌شود. (صدقت، 1384؛ رفیع‌پور، 1386؛ علی‌بابایی و فیروزجانان، 1388)

سرمایهٔ اجتماعی از طریق سازوکار اعتمادبخشی نسبت به قانون و قانونگذار، تجویز نفع‌گرایی جمعی و رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، بر میزان قانون‌گرایی افراد و جامعه تأثیر گذاشته، آن را کاهش یا افزایش می‌دهد (رضایی، 1384؛ علیخواه، 1378). در واقع؛ هرچه افراد جامعه واجد سرمایهٔ اجتماعی بین گروهی و پیونددهنده باشند، از طریق سازوکار اعتمادبخشی و ایجاد خوش‌بینی نسبت به قانون و قانونگذار و تعقیب منافع جمعی، قانون‌گرایی در جامعه، بیشتر و چنانچه ارزشهای خاص گرایانهٔ بیشتری داشته باشند، قانون‌گریزی آنها در جامعه بیشتر خواهد بود. ارزشهای خاص گرایانه به نوعی با سرمایهٔ اجتماعی منفی یا درون‌گروهی در ارتباطند و موجب تقویت پیوندهای درون‌گروهی، نفع‌گرایی و خویشاوندگرایی در جامعه شده، زمینه را برای قانون‌گریزی فراهم می‌کنند (علی‌بابایی و فیروزجانان، 1388). با این حال، فرض اساسی این است که سرمایهٔ اجتماعی از طریق سازوکار اعتمادبخشی، خوش‌بینی یا بی‌اعتمادی نسبت به قانون و قانونگذار و پیگیری منافع جمعی، رفتارها و الگوهای قانون‌شکنانه را در جامعه کاهش می‌دهد.

مرور تحقیقات تجربی انجام‌شده دربارهٔ قانون و قانون‌گرایی و قانون‌گریزی در جامعه، نشان می‌دهد که در جامعهٔ ما با وجود برخورداری از اولین قوانین مکتوب و حاکمیت روح ارزشی و مذهبی در طول تاریخ، به دلایل متعددی از جمله: عوامل سیاسی و تاریخی (علوی‌تبار، 1376؛ قاضی‌مرادی، 1378؛ عبداللهی، 1378)، ویژگی‌های شخصیتی (قادری، 138؛ عبدی، 1381؛ حق‌شناس، 1381)، خاص‌گرایی فرهنگی (رضایی، 1384؛ علیخواه، 1378)، نابرابری اقتصادی (رفیع‌پور، 1378؛ محسنی، 1378)، نامناسب بودن قوانین (شیری، 1383؛ حاجی‌صفرعلی، 1381)؛ عدم کفایت مجریان قانون (رضایی، 1384؛ حق‌شناس، 1381؛ علوی‌تبار، 1376)، ضعف ضمانت اجرایی (صدقت، 1384؛ علیخواه، 1378؛ رضایی، 1384) و الزام‌آور نبودن قواعد سازمانی، بی‌اعتمادی و اولویت مسائل مادی در نظام ترجیحات ارزشی (جوادی یگانه و همکاران، 1390)، همواره از عدم توجه به قوانین موجود رنج برده است (علی‌بابایی و فیروزجانان، 1388؛ جوادی یگانه و همکاران، 1390). در واقع؛ می‌توان نتیجه گرفت جوامعی که در آنها احساس آنومی اجتماعی پایین باشد (یعنی افراد دچار اختلال هنجاری نباشند، نسبت به قوانین آگاهی داشته باشند، قانون را کارآمد

تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان 323

تلقی کنند و اطمینان داشته باشند افراد بیشتری مطیع قانون خواهند بود) و مردم به لحاظ پایبندی به مذهب و اعتقادات دینی وضعیت مطلوبی داشته باشند(زیرا با افزایش نگرش دینی و اعتقادات مذهبی، گرایش به قانون و رعایت قانون نیز افزایش می‌یابد و از تجربه عینی قانون‌گریزی در جامعه کاسته می‌شود)، سرمایه اجتماعی از طریق سازوکار اعتمادبخشی و خوش‌بینی و رضایت نسبت به عملکرد کارگزاران و پیگیری منافع عام جمعی در مقابل خاص‌گرایی جمعی و فردگرایی، رفتارها و الگوهای قانون‌شکنانه را در جامعه کاهش می‌دهد. قانون‌گرایی تابعی از رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون، ناکارآمدی قانون و قانونمند دانستن مردم است. در اینجا بر مبنای منطق قیاسی - قانونی، فرضیات پژوهش به شرح ذیل قابل استنتاج‌اند:

- بین قانون‌گرایی پاسخگویان به لحاظ جنسیت، تفاوت معناداری وجود دارد.
- بین قانون‌گرایی پاسخگویان به لحاظ وضع تأهل، تفاوت معناداری وجود دارد.
- بین قانون‌گرایی پاسخگویان به لحاظ نوع دانشگاه، تفاوت معناداری وجود دارد.
- بین میزان اعتماد به قانونگذار و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین میزان رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین میزان دینداری فرد و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین میزان نفع‌گرایی جمعی و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین میزان آگاهی از قانون و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین ناکارآمدی قانون و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.
- بین مطیع قانون دانستن مردم و قانون‌گرایی پاسخگویان، رابطه معناداری وجود دارد.

ج) روش و ابزار

روش این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ نحوه اجرا، پیمایشی بوده و برای گردآوری اطلاعات، از تکنیک پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش، کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه‌های شهر ارومیه در نیمسال دوم 93-94 بود که به شیوه نمونه‌گیری طبقه‌ای، متناسب با حجم جامعه، از بین دانشگاه‌های منتخب تعداد 360 نفر به شیوه تصادفی انتخاب شدند. واحد تحلیل و واحد مشاهده، دانشجو است. توزیع نمونه آماری بر حسب نوع دانشگاه به شرح جدول 1 است.

جدول 1: توزیع پاسخگویان بر حسب دانشگاه

دانشگاه	فراوانی	درصد
علمی کاربردی	57	15/9
پیام نور	91	25/2
دانشگاه آزاد	102	28/3
دانشگاه ارومیه	111	30/7
کل	361	100

برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش از پرسشنامه قانون‌گرایی محقق‌ساخته استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه 0/76 به دست آمد. پس از تهیه سؤالات پرسشنامه و اصلاحات علمی و ادبی توسط ناظر و چند نفر از کارشناسان، از تحلیل عاملی برای تعیین روایی سازه و از ضریب آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی پرسشنامه استفاده شد.

جدول 2: ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای زیرمقیاسهای آزمون

نام زیرمقیاس	قانون‌گرایی	رضایت از کارگزاران و مدیران جامعه‌مدیران	اعتماد به قانونتقدار	میزان دینداری	نفع‌گرایی جمعی	آگاهی از قانون	ناکارآمدی قانون	مطیع قانون دانستن مردم
آلفای محاسبه شده	0/86	0/63	0/74	0/78	0/65	0/59	0/80	0/56

نتایج به دست آمده نشان‌دهنده پایایی مناسب و قابل قبول برای زیرمقیاسهای پرسشنامه استفاده شده است.

(د) یافته‌های تجربی پژوهش

در این بخش از مقاله، یافته‌های پژوهش در دو سطح توصیفی و تبیینی ارائه شده است. در سطح توصیفی، چگونگی توزیع و تمرکز موارد مطالعه شده بر حسب مفاهیم و متغیرهای مورد مطالعه توصیف شده است. در سطح تحلیل تبیینی، رابطه علی متغیرها، آزمون و وزن هر یک از آنها در برآورد واریانس متغیر وابسته مشخص شده است.

1. یافته‌های توصیفی

در سطح توصیفی، در جدول 3، به بررسی میانگین و انحراف معیار متغیرهای تحقیق پرداخته شده است.

325 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

جدول 3: آماره‌های توصیفی

متغیرهای تحقیق	میانگین	انحراف معیار
قانون‌گرایی	24/05	6/19
رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه	11/51	3/25
اعتماد به قانونگذار	23/73	5/88
دینداری فرد	8/82	2/68
نفع‌گرایی جمعی	10/38	3/42
آگاهی از قانون	13/90	3/83
ناکارآمدی قانون	21	3/80
مطیع قانون دانستن مردم	9/80	2/79

یک) جنس و قانون‌گرایی

یکی از فرضیات تحقیق، بررسی تفاوت قانون‌گرایی در بین دختران و پسران است که برای بررسی آن، از آزمون تی مستقل استفاده شد. برای این کار، ابتدا در جدول 4 میانگین داده‌ها با هم مقایسه شده است.

جدول 4: توزیع قانون‌گرایی بر حسب جنس

متغیرها	شماره کنندگان	میانگین	انحراف معیار
مرد	180	23/80	6/01
زن	181	24/30	6/37

جدول 4، نشان می‌دهد تفاوت ناچیزی بین میانگین‌های دو جنس وجود دارد. برای مشخص کردن معناداری یا عدم معناداری این تفاوت در جدول 5 از آزمون تی نمونه‌های مستقل استفاده شده است.

جدول 5

t-test			آزمون لوین		
Sig	تفاضل میانگین‌ها	درجه آزادی	تی	Sig	F
0/44	-0/50	358	-0/76	0/46	0/52

قبل از آزمون تی، آزمون لوین انجام شد که عدم معناداری این آزمون نشان‌دهنده تخطی نکردن از مفروضه یکسانی واریانس‌هاست. آزمون تی نمونه‌های مستقل برای مقایسه نمره‌های قانون‌گرایی در بین زنان و مردان انجام شد. نتایج جدول 5 نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین دو جنس وجود ندارد.

دو) وضعیت تأهل و قانون‌گرایی

برای بررسی تفاوت قانون‌گرایی در بین افراد مجرد و متأهل از آزمون تی مستقل استفاده شد. برای این کار ابتدا در جدول 6، میانگین داده‌ها با هم مقایسه شده است.

جدول 6: توزیع قانون گرایي بر حسب وضعیت تأهل

متغیرها	شرکت کنندگان	میانگین	انحراف معیار
متاهل	61	23/81	6/22
مجرد	292	24/07	6/24

جدول 6 نشان می‌دهد که تفاوت ناچیزی بین میانگین‌های دو گروه وجود دارد. برای مشخص کردن معناداری یا عدم معناداری این تفاوت در جدول 7 از آزمون تی نمونه‌های مستقل استفاده شده است.

جدول 7

t-test				آزمون لوین	
Sig	تفاضل میانگین‌ها	درجه آزادی	تی	Sig	F
0/77	0/25	352	0/29	0/50	0/45

قبل از آزمون تی، آزمون لوین انجام شد که عدم معناداری این آزمون، نشان‌دهندهٔ تخطی نکردن از مفروضهٔ یکسانی واریانس‌هاست. آزمون تی نمونه‌های مستقل برای مقایسهٔ نمره‌های قانون‌گرایی در بین افراد مجرد و متأهل انجام شد. نتایج جدول 7 نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین دو گروه وجود ندارد.

سه) نوع دانشگاه و قانون‌گرایی

برای بررسی وجود تفاوت در میزان قانون‌گرایی بر حسب نوع دانشگاه از روش ANOVA استفاده شد. برای این کار ابتدا در جدول 8 میانگین داده‌ها با هم مقایسه شده است؛ بیشترین میزان قانون‌گرایی مربوط به دانشگاه ارومیه با 18/71 و پایین‌ترین میزان مربوط به دانشگاه پیام نور با 14/04 است.

جدول 8: توزیع قانون‌گرایی بر حسب نوع دانشگاه

انحراف معیار	میانگین	دانشگاه
1/83	14/80	علمی کاربردی
5/00	14/04	پیام نور
4/53	18/71	ارومیه
4/38	17/76	آزاد اسلامی ارومیه
4/69	16/64	کل

برای مشخص شدن معناداری تفاوت‌های موجود در میانگین‌ها در جدول 9 از نتایج آزمون تحلیل واریانس استفاده شده است.

جدول 9

متغیرهای وابسته	مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مجدورات	F	Sig
قانون‌گرایی	1367/20	6	227/86	12/256	0/001

نتایج به دست آمده در جدول 9 نشان می‌دهد که بین دانشگاه‌های علمی کاربردی (جهاد دانشگاهی، بهزیستی، مدیریت صنعتی)، پیام نور، آزاد اسلامی و ارومیه، تفاوت معناداری در متغیر قانون‌گرایی وجود دارد؛ ولی با توجه به کلی بودن این اثرات و اینکه تفاوت بین دانشگاه‌ها را نشان نمی‌دهد، برای مقایسه‌های

327 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

زوجی از آزمون تعقیبی ال.اس.دی استفاده شده است. نتایج به دست آمده از این آزمون، نشان می‌دهد که بین قانون‌گرایی دانشجویان دانشگاه ارومیه و آزاد اسلامی با دانشگاه‌های علمی کاربردی و پیام نور تفاوت معناداری وجود دارد. با توجه به تفاوت میانگین‌های به دست آمده می‌توان نتیجه گرفت که این تفاوت به نفع دانشجویان دانشگاه ارومیه و آزاد اسلامی است؛ به این معنی که دانشجویان دانشگاه ارومیه و آزاد اسلامی واحد ارومیه، به صورت معناداری قانون‌گرایی بیشتری نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های علمی کاربردی (جهاد دانشگاهی، بهزیستی و مدیریت صنعتی) و پیام نور ارومیه دارند.

2. تحلیل تبیینی

در این بخش از مقاله به تحلیل فرضیه‌های پژوهش با استفاده از آماره‌های استنباطی و بررسی رابطه بین متغیرهای پژوهش پرداخته شده است. فرضیه اساسی پژوهش حاضر مطرح می‌کند که متغیرهای رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون، ناکارآمدی قانون و مطیع قانون دانستن مردم، می‌تواند قانون‌گرایی را پیش‌بینی کند. برای آزمون فرضیه از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. به این منظور، ابتدا در جدول 10 ماتریس ضرایب همبستگی ساده بین قانون‌گرایی و عوامل مؤثر بر آن آورده شده است.

جدول 10

مؤلفه‌ها	1	2	3	4	5	6	7	8
قانون‌گرایی	1							
رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه	**0/30	1						
اعتماد به قانونگذار	**0/45	**0/35	1					
میزان دینداری	**0/44	-0/01	**0/32	1				
نفع‌گرایی جمعی	**0/34	-0/07	*0/08	**0/16	1			
آگاهی از قانون	**0/44	**0/60	**0/34	**0/13	**0/17	1		
ناکارآمدی قانون	**0/33	**0/33	**0/31	**0/20	-0/06	**0/13	1	
مطیع قانون دانستن مردم	*0/10	**0/31	-0/03	**0/21	**0/25	0/03	*0/90	1
**معناداری در سطح P<0/01 *معناداری در سطح P<0/05								

جدول ماتریس ضرایب همبستگی ساده بین قانون‌گرایی و متغیرهای تحقیق، نشانگر نتایج جالب توجهی است. نتایج نشان می‌دهد که بین قانون‌گرایی و رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون، ناکارآمد دانستن قانون، همبستگی در سطح 0/001 وجود دارد. علاوه بر آن، بین قانون‌گرایی و مطیع قانون دانستن مردم همبستگی در سطح 0/005 وجود دارد. در مرحله بعدی تحقیق، به منظور بررسی سهم و وزن هر یک از متغیرهای

تحقیق، در تبیین واریانس و پیش‌بینی تغییرات، از تحلیل رگرسیون همزمان استفاده شد. جدول 11 نشان‌دهنده نتایج تحلیل رگرسیون همزمان است.

جدول 11

شاخص										متغیر
P	F	E.S	R ²	R ₂	R	P	T	B	B	
0/0001	47/78	4/47	0/47	0/48	0/69					مدل
						0/40	0/84	0/05	0/09	رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه
						0/001	5/86	0/26	0/28	اعتماد به قانونگذار
						0/001	5/71	0/24	0/56	میزان دینداری فرد
						0/001	6/71	0/28	0/50	نفع‌گرایی جمعی
						0/001	4/26	0/22	0/36	آگاهی از قانون
						0/001	-3/27	-0/14	-0/23	ناکارآمدی قانون
						0/56	-0/57	0/02	0/05	قانونمند دانستن مردم
<p>متغیرهای پیش‌بین: رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون، ناکارآمدی قانون، قانونمند دانستن مردم.</p> <p>متغیر ملاک: قانون‌گرایی</p>										

اطلاعات جدول 11 نشان می‌دهد همبستگی چندگانه برای مدل رگرسیون برابر $MR=0/69$ است که مجذور آن؛ یعنی ضریب تبیین، برابر $R^2=0/48$ و ضریب تبیین تعدیل شده نیز $0/47$ است. به عبارت دیگر؛ 47 درصد از تغییرات قانون‌گرایی به وسیله متغیرهای میزان اعتماد به قانونگذار، میزان دینداری فرد، نفع‌گرایی جمعی، آگاهی از قانون و ناکارآمدی قانون تبیین می‌شود. همچنین نتایج جدول نشان می‌دهد قانونمند دانستن مردم و رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه، سهم معناداری در پیش‌بینی قانون‌گرایی نداشتند.

(و) بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که میزان قانون‌گرایی در میان دانشجویان دانشگاه‌های ارومیه در کل، متوسط به بالاست. اولویت‌بندی میزان قانون‌گرایی نشان می‌دهد که اعتماد به قانونگذار، در بالاترین رتبه و مطیع قانون دانستن مردم، در پایین‌ترین رتبه است. در بین عوامل جمعیت‌شناختی، تفاوتی در قانون‌گرایی به لحاظ وضعیت تأهل و جنسیت افراد مشاهده نشد. یکی از متغیرهای کلیدی که تقریباً در بیشتر تحقیقات

329 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

سنجش می‌شود، جنسیت است. نتایج به دست آمده در تحقیق حاضر نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین جنسیت افراد و قانون‌گرایی وجود ندارد. این یافته همسو با یافته تحقیق محسنی (1378) است که نشان می‌دهد رابطه معناداری بین قانون‌گرایی و جنسیت وجود ندارد. البته تحقیقات مغایر با این یافته نیز وجود دارد؛ در میان تحقیقات بررسی شده، در یک تحقیق، پابندی مردان به هنجار اجتماعی بیشتر از زنان ارزیابی شده است (افشاری، 1378)؛ به این معنا که قانون‌گرایی و قانون‌پذیری در بین مردان بیشتر از زنان بوده است. اما به طور کلی و در بیشتر تحقیقات، قانون‌گریزی و عدم پابندی به هنجارهای اجتماعی در بین مردان، فراوانی و شدت بیشتری را نشان می‌دهد. (صدقت و همکاران، 1384؛ فخرانی، 1386)

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بین قانون‌گرایی دانشجویان به لحاظ نوع دانشگاه تفاوت معناداری وجود دارد و با توجه به تفاوت میانگین‌های به دست آمده، می‌توان نتیجه گرفت که این تفاوت به نفع دانشجویان دانشگاه ارومیه و آزاد اسلامی است؛ به این معنی که دانشجویان دانشگاه ارومیه و آزاد اسلامی واحد ارومیه، به صورت معناداری قانون‌گرایی بیشتری نسبت به دانشجویان دانشگاه‌های علمی کاربردی (جهاد دانشگاهی، بهزیستی و مدیریت صنعتی) و پیام نور ارومیه دارند. این تفاوت می‌تواند ناشی از وجود تفاوت در انسجام ساختار سازمانی دانشگاه و میزان حضور دانشجو در دانشگاه و نقش اصلی و یکه دانشجو در دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی در مقایسه با دانشگاه‌های جامع علمی - کاربردی و پیام نور باشد.

رضایت از عملکرد کارگزاران و مدیران جامعه و اعتماد به قانونگذار، با قانون‌گرایی همبستگی مثبت و مستقیم دارند و از بین متغیرهای پیش‌بین، اعتماد به قانونگذار بیشترین نقش را در پیش‌بینی قانون‌گرایی دارد؛ به طوری که رفتار مجریان قانون و نگرش مردم نسبت به آنان، بر قانون‌مداری یا قانون‌گریزی تأثیر دارد. جهت‌گیری مردم نسبت به کارگزاران سیاسی یا مجریان قانون، به شدت بر قانون‌گریزی تأثیر دارد. یکی از عوامل تأثیرگذار در این حوزه، اعتماد اجتماعی است. اعتماد رابطه معکوس با قانون‌گریزی دارد. به عبارتی؛ هر چه اعتماد به نظام سیاسی بالاتر رود، از میزان قانون‌گریزی کاسته می‌شود (رضایی، 1384). در حقیقت؛ یکی از دلایل اصلی قانون‌گریزی در جامعه، بی‌اعتمادی به کارگزاران اجرایی است. هر چه این بی‌اعتمادی بیشتر باشد، قانون‌گریزی در جامعه بیشتر است. در تحقیقی در همین زمینه، تأثیر رعایت قوانین از سوی مسئولان و عدم تبعیض میان افراد جامعه، در گسترش روحیه قانون‌پذیری افراد جامعه تأیید شده است (دیرخانه شورای فرهنگ عمومی، 1375). در واقع؛ دو چهرگی قانون؛ خشن در برابر عامه و رؤوف نسبت به مقرران (حش‌شاس، 1381)، تأثیر منفی در قانون‌مداری افراد جامعه دارد. در مجموع، عدم کفایت کارگزاران در تصویب و اجرای قوانین، تأثیر مستقیم بر قانون‌گریزی دارد. وقتی قانونگذاران کفایت لازم را نداشته باشند و نتوانند قوانین مناسب، روشن و مبتنی بر نیاز جامعه را به تصویب رسانند و هنگامی که مجریان قانون به سبب بی‌کفایتی نتوانند رویه عادلانه در اجرای قانون داشته باشند، طبعاً زمینه برای قانون‌گریزی و بی‌اعتمادی شهروندان نسبت به آنان و در نهایت، قانون‌گریزی شهروندان فراهم می‌شود.

میزان دینداری از دیگر متغیرهایی است که به صورت مثبت با قانون‌گرایی همبستگی دارد و علاوه بر آن می‌تواند نقش مهمی را در پیش‌بینی قانون‌گرایی ایفا کند. تحقیقات قبلی نیز نشان داده است که یکی از مؤثرترین متغیرهایی که توان تبیینی بالایی در پایداری به هنجارهای اجتماعی یا اجتناب از نابهنجاری‌ها دارد، متغیر مذهب و اعتقادات مذهبی است. این متغیر هر چند وابسته به سایر ویژگی‌های اجتماعی است و از عوامل مختلفی تأثیر می‌پذیرد، اما در جایگاه متغیر مستقل، نقش بسیار مهمی در تبیین پایداری به هنجارهای اجتماعی دارد (رفیع‌پور، 1378). نگرش دینی بر قانون‌گریزی اثر مستقیم دارد؛ یعنی با افزایش نگرش دینی، گرایش به قانون نیز افزایش یافته، از تجربه عینی قانون‌گریزی در جامعه کاسته می‌شود (صدقت و همکاران، 1384؛ رفیع‌پور، 1386). این بدان خاطر است که دینداری کارکرد پیوستگی و یگانگی اجتماعی است. در حقیقت؛ دین از طریق ارتقای پایداری فرد به مجموعه‌ای از معیارهای هنجاری که با ضمانتهای اجرایی و اجتماعی همراه است، به عنوان نوعی سازوکار کنترل درونی عمل می‌کند. (بورکت و همکاران، 2001)

از دیگر عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی می‌توان به تبعیت افراد از قانون، به خاطر عواقب و پیامدهای احتمالی منفی خاص‌گرایی اشاره کرد. نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که بین نفع‌گرایی جمعی و قانون‌گرایی، رابطه مثبت وجود دارد و نفع‌گرایی جمعی توان پیش‌بینی قانون‌گرایی را به صورت معنادار دارد. در مقابل، فردگرایی افراطی و تعقیب منافع فردی، همبستگی بالایی با قانون‌گریزی دارد. در تبیین این مطلب می‌توان به دیدگاه بکر (گاروپا، 2000؛ 2007) استناد کرد. افراد در تصمیم‌گیری برای رعایت یا سرپیچی از قانون، از این سازوکار کمک می‌گیرند که پیامدهای مورد انتظار در انجام اعمال مجرمانه را با پیامدهای انجام آن عمل به شکل قانونی مقایسه می‌کند. با توجه به این سازوکار مقایسه ذهنی افراد، چنانچه مجریان قانون اطمینان و شدت تنبیه را افزایش دهند، جرم‌جذابیت کمتری پیدا می‌کند و بر عکس، در صورت اعمال عواقب کیفی کم‌ارزش برای هرگونه اعمال قانون‌گريزانه، احتمال ارتکاب افزایش می‌یابد. کارکردگرایان نیز معتقدند بی‌قانونی و اعمال خلاف مقررات، برای خلافکاران و قانون‌گريزان، کارکرد مثبت و سازنده دارد و منافع تمنیات آنان را برآورده می‌سازد. لذا حاضر نیستند از منافع خود چشم‌پوشند و از اعمال خلاف قانون دست بردارند (خانی، 1377). کلمن در مفهوم کنش هدفمند اظهار می‌دارد که کنشگر بر اساس نظریه و مفهوم عقلانیت اقتصادی، کنشی را انتخاب می‌کند که حداکثر فایده را نصیب او سازد. (رضایی، 1384)

نتایج این تحقیق نشان داد افرادی که قانون را از روی آگاهی پذیرفته‌اند، به میزان نسبتاً بالایی به آن عمل می‌کنند. قطعاً وقتی افراد با محتوای قوانین آشنا نباشند، نمی‌توانند به آن پایبند باشند. اطلاع‌نداشتن از قانون (که می‌تواند ناشی از مطابق نبودن قانون و عرف یا ناشی از جدید بودن موضوع قانون مصوب یا پیچیده تر شدن قانون و ... باشد)، مانع از قانون‌مداری افراد جامعه خواهد بود (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی، 1375؛ عدی، 1381). در تحقیقی در همین زمینه، پایین بودن سطح آگاهی عمومی مردم، بیشترین تأثیر را در نادیده

331 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

گرفتن قوانین داشته است (فخرانی، 1386). در تبیین این یافته، نظریه پردازان شناخت اجتماعی و پیروان دیدگاه نظم و وفاق اجتماعی معتقدند جامعه برای آنکه انتظام خود را حفظ کند و به حیات خود ادامه دهد، اعضای جامعه باید از طریق فرایند جامعه‌پذیری، هنجارها و ارزشها و آداب و قوانین جامعه خود را به تدریج کسب کرده و آن را جزئی از شخصیت خود قلمداد کنند. بدیهی است برخی مواقع ممکن است در روند جامعه‌پذیری و یادگیری اجتماعی، نارسایی‌هایی پدید آید؛ به عبارتی، جامعه‌پذیری ممکن است به شکل تام و تمام در خصوص یک فرد صورت نپذیرد و فرد نتواند همه آنچه به او منتقل می‌شود را فرا بگیرد و درونی کند. (یعقوبی، 1381)

متغیر دیگری که ارتباط آن با قانون‌گرایی در پژوهش حاضر بررسی شد، ناکارآمدی خود قانون بود. این واقعیتی اثبات شده است که هر گاه مردم قانون را بی‌فایده بدانند، از آن اطاعت نمی‌کنند (افشاری، 1378). در تبیین این مسئله می‌توان به تحقیقاتی اشاره کرد که در ایران برای علل قانون‌گریزی انجام شده است. جهت‌گیری منفی نسبت به قانون و همچنین ناعادلانه و نامطلوب دانستن شرایط دادرسی، از عوامل تأثیرگذار بر قانون‌گریزی در ایران دانسته شده است. همچنین نوع طرح و تدوین قانون در جامعه ایران، منطبق و برخاسته از نیازهای طبیعی افراد جامعه ایران نبوده است (شیری، 1383؛ حاجی صفرعلی، 1381). بی‌عدالتی در اجرای قوانین، کثرت و تعدد قوانین، تغییرات مداوم و اجرایی نبودن برخی قوانین نیز بر عدم پایبندی افراد به قانون تأثیر دارد (علیخواه، 1378). همه این تحقیقات نشان‌دهنده تأثیر منفی احساس ناکارآمدی قانون بر قانون‌گرایی است.

مطیع قانون دانستن مردم، ارتباط مثبت ضعیفی با قانون‌گرایی دارد؛ ولی قدرت پیش‌بینی آن را ندارد. در تبیین این یافته باید این توضیح را مطرح کرد که در یک جامعه می‌تواند دو حالت شکل گیرد: یا قوانین از سوی مردم رعایت نشود، یا اینکه فردی معتقد باشد قوانین از سوی دیگران رعایت نمی‌شود. نتایج تحقیقات پیشین نشان می‌دهد یکی از عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر قانون‌گریزی، آشفتنگی اجتماعی یا احساس آنومی است؛ به این ترتیب، احساس عدم رعایت قوانین از سوی دیگران، اثر منفی بر قانون‌گرایی افراد دارد. زمانی که افراد احساس کنند هرج و مرج جامعه را فرا گرفته است یا به تعبیر دیگر؛ در جامعه زور جریان دارد و هر که زور بیشتری داشته باشد بهتر می‌تواند به اهدافش برسد، در این وضعیت، احترام به قانون جایگاهی ندارد. تحقیقات، تأثیر مثبت این عامل بر قانون‌گریزی را نشان می‌دهند (رضایی، 1384؛ رفیع‌پور، 1378؛ فخرانی، 1386). با توجه به اینکه نتایج تحقیق نشان داده است که مذهبی بودن، آگاهی از قانون و اعتماد به قانونگذار تأثیر مستقیم بر قانون‌گرایی دارد، می‌توان با توجه بیشتر به آموزه‌های دینی در مقاطع مختلف تحصیلی و آشنا کردن افراد جامعه با قوانین و همچنین با برخورد اصولی با قانونگذارانی که با عدم پایبندی به قوانین باعث بروز بی‌اعتمادی به قانونگذاران می‌شوند، قانون‌گرایی را در بین افراد جامعه تقویت کرد.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای (1384). دارالقرآن کریم.
- آرون، ریموند (1363). مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ج 2. ترجمه باقر پرهام. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- انجمن جامعه‌شناسی ایران (1387). «بررسی انتقادی ساختار و جایگاه اجتماعی دانشگاه در ایران». نشست تخصصی گروه تخصصی جامعه‌شناسی علم و معرفت.
- انصاری، علیرضا (1378). «قانون‌گرایی در سیره و گفتار معصومان علیهم‌السلام». فرهنگ کوثر، ش 25 و 30.
- ترنر، جانانان و ال. بیگی (1370). پیدایش نظریه جامعه‌شناسی. ترجمه عبدالعلی لهسایی‌زاده. شیراز: فرهنگ.
- تنهایی، حسین ابوالحسن (1390). جامعه‌شناسی دینی در شرق باستان. تهران: بهمن برنا، چ دوم.
- خاتمی، عیسی (1377). راهکارهای نهادینه شدن قانون‌گرایی در فرهنگ عمومی، مجموعه مقالات همایش قانون و قانون‌گرایی و تاثیر آن بر فرهنگ عمومی، ارومیه: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ مجید فولادیان و حسن رضایی بحرآباد (1390). «بررسی عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی در نظام اداری کشور (با تأکید بر ادارات دولتی مشهد و تهران)». ارزیابی دانش، سال دوم، ش 5: 9-35.
- چلبی، مسعود (1375). جامعه‌شناسی نظم. تهران: نی.
- حاجی صفرعلی، احمد (1381). بررسی علل قانون‌گرایی در رانندگی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات.
- حق‌شناس، علی محمد (1381). «بیگانگی اجتماعی، بستری قانونی». معمای حاکمیت قانون. تهران: طرح نو.
- دلانتی، جرارد (1386). دانش در چالش: دانشگاه در جامعه دانایی. ترجمه علی بختیاری‌زاده. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- دورکیم، امیل (1378). خودکشی. ترجمه نادر سالارزاده. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- رابینگتن، ارال و مارتین واینبرگ (1382). رویکردهای نظری هفت‌گانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت‌الله صدیق سروسنانی. تهران: سروش.
- رضایی، محمد (1384). «میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گرایی». جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش 3: 47-69.
- رفیع‌پور، فرامرز (1386). سرطان اجتماعی فساد. تهران: شرکت سهامی انتشار.

333 ♦ تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت قانون‌گرایی در بین دانشجویان

- رفیع پور، فرامرز (1377). *آنومی یا آشفتگی اجتماعی: پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران*، تهران، انتشارات سروش.
- سایت سازمان بازرسی کل کشور به آدرس: <http://www.gio.ir>
- سایت سازمان شفافیت بین‌المللی به آدرس: <http://transparency.org>
- سراج‌زاده، سید حسین (1385). *چالش‌های دین و مدرنیته*. تهران: طرح نو، چ دوم.
- سراج‌زاده، سید حسین و پویافر، محمدرضا (1387). *دین و نظم اجتماعی: بررسی رابطه دینداری و احساس آنومی و کجروی در میان نمونه‌ای از دانشجویان*. مسائل اجتماعی ایران، سال 16، شماره 63: 71-105.
- شیرینی، طهمورث (1383). *علل و عوامل اجتماعی مؤثر بر پدیده قانون‌گریزی و پیامدهای آن در جامعه ایران (از مشروطیت تاکنون)*. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی. دانشگاه آزاد اسلامی.
- صداقت، کامران (1384). *بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر قانون‌گریزی و قانون‌گرایی شهروندان تبریز*. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی. دانشگاه اصفهان.
- صدیق سروسناتی، رحمت‌الله (1385). *آسیب‌شناسی اجتماعی*. تهران: آن.
- عبدی، عباس (1381). *نارسایی قانون و حقوق در فرهنگ عمومی، در معمای حاکمیت قانون در ایران*، تهران: طرح نو.
- عبداللهی، محمد (1378). *موانع قانون‌گرایی و راه‌های مقابله با آن در ایران، در قانون‌گرایی و فرهنگ عمومی*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- علی‌بابایی، یحیی و علی‌اصغر فیروزجانیان (1388). *تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی*. *دانش انتظامی*، سال یازدهم، ش 4: 55-8.
- علیخواه، فردین (1378). *نقش صدا و سیما در ترویج رفتار قانونمند (طرح تحقیقاتی)*. تهران: مؤسسه تحقیقات صدا و سیما.
- علوی تبار، علیرضا (1376). *بررسی روحیه جمعی و قانون‌پذیری در جامعه*. تهران: اداره کل دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی.
- فخرایی، سیروس (1386). *بررسی میزان قانون‌پذیری و عوامل مؤثر بر آن در شهر تبریز*. فصلنامه پیک نور، سال پنجم، شماره اول: 111-122.
- قادری، حاتم (1381). *تبارشناسی یک مشکل، در معمای حاکمیت قانون در ایران*، ویراستار شده توسط عباس عبدی، تهران: طرح نو.
- قاضی‌مرادی، حسن (1378). *خودمداری ایرانیان*، تهران: انتشارات ارمغان.
- کوزر، لوئیس (1380). *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی.

- محسنی، منوچهر (1378). «بررسی گرایش به اطاعت از قانون در ایران». *قانون‌گرایی و فرهنگ عمومی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مرکز تحقیقات صدا و سیما (1373). *نظرسنجی از مردم تهران دربارهٔ چگونگی رعایت قانون*. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- مرکز تحقیقات صدا و سیما (1374). *نظرسنجی از مردم تهران دربارهٔ چگونگی رعایت قانون*. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- معیدفر، سعید (1385). «اخلاق کار و عوامل مؤثر بر آن در میان کارکنان ادارات دولتی». *رفاه اجتماعی*، سال ششم، ش 23.
- همیلتون، ملکم (1381). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمهٔ محسن ثلاثی. تهران: تیبان.
- یعقوبی، صمد (1381). *بررسی پدیده قانون‌گرایی و قانون‌گریزی در بین شهروندان تبریزی، تبریز، مرکز افکارسنجی دانشجویان*.
- Holly Quran
- Abdi, Abbas (2003). "Failure rights law and in popular culture," the mystery of the rule of law in Iran, Tehran: Tarhe Nov.
- Abdullahi, Mohammed (2001). "Barriers to the rule of law and ways of coping with it in Iran", in *lawmaking and public culture*, Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Alawatibar, Alireza (1997). "The study of collective morality and legality in society". Tehran: General Directorate of the Secretariat of the General Culture Council.
- Alibabaei, Yahya and Aliasghar Firoozjayan (2009). "Sociological Analysis of Factors Affecting Legislation". *Disciplinary knowledge*, Year 11, No. 4: 55-8.
- Alikhah, Fardin (1999). *The Role of Television in Promoting Lawful Behavior*. The Research Project. Tehran: IRIB Research Institute.
- Ansari, A. (1999). "The Legality in the Conduct and Speech Infallibles". *Journal of the Culture Kosar*, No 25 & 30. (Persian)
- Aron, Raymond (1984). *Basic Process of Thought in Sociology*. Translated by B. Parham. Tehran: Islamic Revolution Organization of Publications and Training, Vol 2. (Persian).
- Burkett, Steven R. (2001). "Religion and Crime". In: C.D. Bryant (Ed). *Juvenile Delinquency*. Philadelphia: Bruner: 449-451.
- Chalabi, M. (1996). *Sociology of Order*. Tehran: Ney Publications. (Persian)
- Dlanty, Gerard (2007). *Knowledge Challenge: University in Knowledge Society*. Translated by Ali Bkhtiarizadh. Tehran: Center for Social and Cultural Studies. (Persian)

- Durkheim, Emile (1999). **Suicide**. Translated by Nadr Salarzadeh. Tehran: Allameh Tabatabaei University. (Persian)
- Fakhraie, S. (2007). “**Study of the Legality and an it’s Determinants in Tabriz City**”. *Peak Nour Quarterly, Fifth Edition, No. 111-122*. Garoupa, N. (2007). “**Optimal Law Enforcement and Criminal Organization**”. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 63: 461-474.
- Garoupa, N. (2000). “**The Economics of Organized Crime and Optimal Law Enforcement**”. *Economic Inquiry*, 38: 278-288.
- Ghaderi, Hatam (1381). “**Genealogy of a Problem**”, in the **Context of the Rule of Law in Iran**, edited by Abbas Abdi, Tehran. Tarhe Nov
- Haji Safar Ali, A. (2002). **Investigate the Causes of Lawlessness Driving**. Sociology Graduate Thesis. Islamic Azad University, Science and Research. (Persian)
- Hamilton, Malcolm (2002). **Sociology of Religion**. Translated by M. Salasei. Tehran: Cultural Institutions and Publishing Tebyan.
- HaqShenas, Ali Mohammed (2002). “**Social Alienation: the Context of Lawlessness**”. *The Mystery of the Rule of Law*. Abdi (Ed.). Tehran: Published the ‘Tarhe Nov. (Persian)
- Iranian Sociological Association (2008). “**A Critical Study of the Structure and the Social Status in Iranian Universities**”. *Specialized Expert Group Meeting of the Sociology of Science and Knowledge*. (Persian)
- Javadi Yeganeh, M.R.; M. Fooladian & H. Rezaee Bhrabad (2011). “**Factors Affecting the Rule of Law in the Official System (with Emphasis on Government Offices in Mashhad and Tehran)**”. *Quarterly Assessment of Knowledge*, Issue 5: 9-35. (Persian)
- Khatami, Jesus (2000). **Methods of institutionalization of legalism in public culture, articles on congresses of law and legalism, and its impact on general culture**, Urmia: Directorate General of Islamic Culture and Guidance. (Persian)
- Kuzaran, Louis A. (2002). **Life and a Great Notion of Sociology**. Translated by M. Salasie. Tehran: Scientific Publications.
- Moeedfar, S. (2006). “**The Work Ethic and its Rrelated Factors among Employees of Eovernment Agencies**”. *Journal of Social Welfare*, Issue 23.
- Mohseni, M. (1999). “**Examination of Trends to Obey the Law in Iran**”. *The Legality and Popular Culture*. Tehran: The Press Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Qazi-moharadi, Hasan (1999). **Self-Direction of Iranians**, Tehran: Armaghan Press.
- Rabington, Earl and Martin Vainberg (2003). **The Study of Social Problems Seven Theoretical Perspectives**. Translated by R. Sedeiq Srvestani. Tehran: Publishing Soroush. (Persian)

- Rafi Pour, Faramarz (2000). **Anomy or social disorder: research on the anomy potential in Tehran**, Tehran, Soroush publication.(Persian)
- Rafipour, F. (2007). **The Social Cancer of Corruption**. Tehran: Publishing Corporation. (Persian)
- Research Center for of IRIB (1994). **A Survey of People in Tehran about How to Comply with the Law**. The Center for Research, Studies and the Islamic Republic of Iran Broadcasting Sensing Applications.
- Research Center for of IRIB (1995). **A Survey of People in Tehran about How to Comply with the Law**. The Center for Research, Studies and the Islamic Republic of Iran Broadcasting Sensing Applications.
- Rezai, M. (2005). **“The Rate, Type and Factors Affecting on Law Evasion”**. *Journal of Sociology*, Period. 6, No. 3: 69-47. (Persian)
- Sedaghat, K. and et al. (2005). **Study the Social and Cultural Factors Affecting Escape the Law and Rules of Tabriz Citizen**. PhD in Sociology Thesis. Isfahan University. (Persian)
- Sediq Sarvestani, R. (2006). **Social Pathology**. Tehran: Publishing An. (Persian)
- Serajzadeh, S.H. (2006). **The Challenges of Religion and Modernity**. Tehran: New Design, Second Edition. (Persian)
- Serajzadeh, Seyyed Hossein and Pooyafar, Mohammad Reza (2008). **“Religion and social order: the study of the relationship between religiosity and anomy and erosion in a sample of students.”** *Social Issues of Iran*, 16, No. 63: 71-105.(Persian)
- Shiri, T. (2004). **Causes and Social Factors Affecting Law Evasion Phenomenon and its Consequences in Iranian Society (the Constitution so Far)**. PhD in Sociology Thesis. Islamic Azad University. (Persian)
- Tanhaei, Hussein A. (2011). **Sociology of Religion in the Ancient East**. Tehran: PPublished Bahman Borna, Second Edition. (Persian)
- Turner, Jonathan L. Begay (1991). **Theories of Sociology**. Translated by A. Lahsaei Zadeh. Shiraz: Publishing Culture. (Persian)
- Yagoby, Samad (2003). **The study of the phenomenon of legalism and rule of law among citizens of Tabriz**, Tabriz, Ispa.

